НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, ІИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО
ТІЕТОЬХНАЧУ КОРМАТАЛЛИН ДЕШАРАН
ПАЧХЬАЛКХАН БЮДЖЕТАН УЧРЕЖДЕНИ
«НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАР КХИОРАН ИНСТИТУТ»

НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, ІИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО
ПАЧХЬАЛКХАН КАЗЕННИ УЧРЕЖДЕНИ
«НОХЧИЙН МЕТТАН ИНСТИТУТ»

Коьртачу ишколан
5–8 классашна лерина
«ЙЕШАР» проект кхочушйаран
нохчийн меттан,
литературин хьехархочун
белхан алгоритм

Соьлжа-ГІала
2024

Іалашо:
5–8 классийн дешархойн нохчийн меттан, литературин хаарш (дешаран ардамаш) кхиоран кепаш кхачаме йалор:
– дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал кІезиг а, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан (5-чу классийн дешархошна);
– дешнаш, предложенеш, шайн барамца 100 дашал кІезиг а, 110 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан (6-чу классийн дешархошна);
– дешнаш, предложенеш, шайн барамца 110 дашал кІезиг а, 120 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан (7-чу классийн дешархошна);
– дешнаш, предложенеш, шайн барамца 120 дашал кІезиг а, 140 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан (8-чу классийн дешархошна);
– йеллачу темина йешначу текстан буха тІехь, произведенин чулацамца догІуш, 5–8 предложенел кІезиг доцу йозанан аларш хІитто (5–6 классийн дешархошна);
– йеллачу темина йешначу текстан буха тІехь, произведенин чулацамца догІуш, 8–10 предложенел кІезиг доцу йозанан аларш хІитто (7–8 классийн дешархошна).

Нохчийн меттан, литературин хьехархочун болх кхочушбарехь рекомендацеш

1. Нохчийн меттан, литературин тІетоьхна белхаш кхочушбархьама дешархошкахь хила деза хІокху барамехь тетрадаш:

№	Предмет	5–8 классаш
1	Нохчийн мотт	1 тетрадь
2	Нохчийн литература	1 тетрадь

Дешархоша пайдаоьцу 12–18 кехатах лаьттачу шуьйра могІанаш долчу стандартни тетрадех.
Предметан тетрадь цІена лело деза. Цуьнан мужалта тІехь хила дезачу йозанан кеп:

Соьлжа-ГІалин № 5 йолчу гимназин
7 А классан дешархочун
Эскиева Асетан
нохчийн меттан
тІетоьхначу белхийн тетрадь

Комсомольскера йуккъерчу ишколан
6 В классан дешархочун
Адамов Аюбан
нохчийн литературин
тІетоьхначу белхийн тетрадь

2. Нохчийн меттан тIетоьхна белхаш вовшахтохар кхочушдо кIиранах цкъа.

КIиранан хьалхарчу урокехь 5-чу классийн дешархошна шен барамца 90 дашал кIезиг а, 100 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 6-чу классийн дешархошна шен барамца 100 дашал кIезиг а, 110 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 7-чу классийн дешархошна шен барамца 110 дашал кIезиг а, 120 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 8-чу классийн дешархошна шен барамца 120 дашал кIезиг а, 140 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан.
Цу дийнахь дешархошна нохчийн меттан урокехь цIахь кхочушбан цхьаннал сов йозанан болх ца ло, оьшуш хилахь Iамийнчу темина тIетоьхна цIера болх бала йиш йу барта кхочушбан: бакъо Iамо, и. д. кх. а. ТIейогIучу дешаран урокехь дешархоша болх кхочушбина а, таллам бан дIабелла а хила беза. Хьехархочо дешархойн белхаш толлу. Маххадоран критерешца йогIуш, тетрадаш тIе оценкаш хIиттайо. ТIедогIучу кIиранахь тетрадаш дешархошка дIало керла болх кхочушбайта.

Билгалдаккхар. *Кечйинчу кепа тIера схьайаздар – тIера схьайазйан луш йолу текст, элпаш йукъахдитина доцуш, тIетоьхна тIедаххарш доцуш хила йеза; оцу белхан Iалашо йу, гIалаташ а, талхорш а доцуш, текст нийса схьайазйар.*

Схьайаздаран йацийна алгоритм.
1. ДIайеша предложени, иза йуха дагахь схьайийца.
2. ДIайеша предложени кхин цкъа а, иза йазйина ма-йарра.
3. Предложени дIайазйеш, хIора дош деша хьайна дагахь ма-латтара.
4. Йазйинарг талла. ХIора дош деша. Текст схьайелла, йазйинарг текстаца йуста.

3. Нохчийн литературин тIетоьхна белхаш вовшахтохар кхочушдо кIиранах цкъа.
КIиранан шолгIачу урокехь 5–6-чуй классийн дешархошна цIахь кхочушбан безачу йозанан белхан тIедиллар ло билгалйаьккхинчу темина йешначу текстан буха тIехь йозанан алар хIотто. Алар 5–8 предложенел кIезиг доцуш хила деза.
7–8-чуй классийн дешархошна цIахь кхочушбан безачу йозанан белхан тIедиллар ло билгалйаьккхинчу темина йешначу текстан буха тIехь йозанан алар хIотто, 7–8-чуй классашкахь алар 8–10 предложенел кIезиг доцуш хила деза.
Цу дийнахь дешархошна нохчийн литературин урокехь цIахь кхочушбан цхьаннал сов йозанан болх ца ло, оьшуш хилахь Iамийнчу темина тIетоьхна цIера болх бала йиш йу барта кхочушбан: произведени къастош йешар, чулацам схьабийца кечамбар, и. д. кх. а. ТIейогIучу литературин урокана дешархоша болх кхочушбина а, таллам бан дIабала кийча а хила беза.

Хьехархочо дешархойн белхаш толлу. Маххадоран критерешца йогIуш, тетрадаш тIе оценкаш хIиттайо. ТIейогIучу литературин урокехь тетрадаш дешархошка дIало керла болх кхочушбайта.

4. Нохчийн меттан белхан маххадоран критереш

№	Класс	Толлу хаарш	Маххадоран критереш
1	5	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал кIезиг а, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан	**Белхан мах хадабо цхьана оценкица** **Оценка «5»** хIоттайо цхьа а гIалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тIехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гIалат далийтинехь. **Оценка «4»** хIоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гIалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гIалат йа, цхьа а орфографически гIалат доцуш, 4 пунктуационни гIалат далийтинехь. Оценка «4» хIотто йиш йу 3 орфографически гIалат далийтинехь, нагахь царна йукъахь цхьана бакъонна гIалаташ делахь. **Оценка «3»** хIоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гIалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хIотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гIалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукъахь доккха доцу а, цхьана бакъонна а гIалаташ делахь. **Оценка «2»** хIоттайо, нагахь балха тIехь гIалаташ оценка **«3»** хIотторан барамал сов делахь
2	6	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал кIезиг а, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан	**Белхан мах хадабо цхьана оценкица** **Оценка «5»** хIоттайо цхьа а гIалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тIехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гIалат далийтинехь. **Оценка «4»** хIоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гIалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гIалат йа, цхьа а орфографически гIалат доцуш,

			4 пунктуационни гӀалат далийтинехь. Оценка «4» хӀотто йиш йу 3 орфографически гӀалат далийтинехь, нагахь царна йукъахь цхьана бакъонна гӀалаташ делахь **Оценка «3»** хӀоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гӀалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хӀотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гӀалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукъахь доккха доцу а, цхьана бакъонна а гӀалаташ делахь. **Оценка «2»** хӀоттайо, нагахь балха тӀехь гӀалаташ оценка **«3»** хӀотторан барамал сов делахь
3	**7**	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 100 дашал кӀезиг а, 110 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан	**Белхан мах хадабо цхьана оценкица** **Оценка «5»** хӀоттайо цхьа а гӀалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тӀехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гӀалат далийтинехь. **Оценка «4»** хӀоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гӀалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гӀалат йа, цхьа а орфографически гӀалат доцуш, 4 пунктуационни гӀалат далийтинехь. Оценка «4» хӀотто йиш йу 3 орфографически гӀалат далийтинехь, нагахь царна йукъахь цхьана бакъонна гӀалаташ делахь. **Оценка «3»** хӀоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гӀалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хӀотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гӀалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукъахь доккха доцу а, цхьана бакъонна а гӀалаташ делахь. **Оценка «2»** хӀоттайо, нагахь балха тӀехь гӀалаташ оценка **«3»** хӀотторан барамал сов делахь
4	**8**	Дешнаш, предложенеш,	**Белхан мах хадабо цхьана оценкица** **Оценка «5»** хӀоттайо цхьа а гӀалат доцчу балхана,

		шайн барамца 120 дашал кIезиг а, 140 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан.	ткъа иштта цу тIехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гIалат далийтинехь. **Оценка «4»** хIоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гIалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гIалат йа, цхьа а орфографически гIалат доцуш, 4 пунктуационни гIалат далийтинехь. Оценка «4» хIотто йиш йу 3 орфографически гIалат далийтинехь, нагахь царна йукъахь цхьана бакъонна гIалаташ делахь. **Оценка «3»** хIоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гIалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хIотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гIалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукъахь доккха доцу а, цхьана бакъонна а гIалаташ делахь. **Оценка «2»** хIоттайо, нагахь балха тIехь гIалаташ оценка **«3»** хIотторан барамал сов делахь

5. Нохчийн литературин маххадоран критереш

№	**Класс**	**Толлу хаарш**	**Маххадоран критереш**
1	**5-6**	Билгалйаьк-кхинчу темина йешначу текстан буха тIехь, произведенин чулацамца догIуш, 5–8 предложенел кIезиг доцу йозанан алар хIотто	**1. Алар темица догIуш хилар, тема схьайеллар** **2 б.** – алар темица догIуш ду, нийса жамIаш чулоцу. **1 б.** – алар темица йукъ-кара догIуш ду/тема йукъ-кара схьайиллина. **0 б.** – алар темица догIуш дац. **2. МаьIнин цхьаалла.** **1 б**. – алар маьIнин цхьааллица къаьсташ ду. **0 б. –** аларехь маьIнин цхьаалла йац, алар шеца маьIна долуш дац. **3. Къамелан говзалла а, нийса хилар а.** **2 б. –** алар къамелан говзаллин а, меттан гIирсаш нийса харжаран а лехамашца догIуш ду, къамелан гIалаташ дац. **1. б. –** алар къамелан говзаллин лехамашца догIуш ду, амма къамелан гIалат йа меттан

			гIирсаш харжарехь доккха доцу кхачамбацар далийтина. **0 б. –** алар дешнийн хьал къен хиларца къаьсташ ду, къамелан гIалаташ далийтина. **Лаккхара балл – 5 балл** *Белхан маххадорехь тидаме эца беза аларан барам, нагахь барам хила безачул лахара белахь, йаьхначу баллаш тIера цхьа балл дIайоккху*
2	**7-8**	Билгалйаьк-кхинчу темина йешначу текстан буха тIехь, произведенин чулацамца догIуш, лаххара а 8–10 предложенел кIезиг доцу йозанан алар хIотто	**1. Алар темица догIуш хилар, тема схьайеллар** **2 б.** – алар темица догIуш ду, нийса жамIаш чулоцу. **1 б.** – алар темица йукъ-кара догIуш ду/тема йукъ-кара схьайиллина. **0 б**. – алар темица догIуш дац. **2. МаьIнин цхьаалла.** **1 б**. – алар маьIнин цхьааллица къаьсташ ду. **0 б. –** аларехь маьIнин цхьаалла йац, алар шеца маьIна долуш дац. **3. Къамелан говзалла а, нийса хилар а.** **2 б. –** алар къамелан говзаллин а, меттан гIирсаш нийса харжаран а лехамашца догIуш ду, къамелан гIалаташ дац. **1. б. –** алар къамелан говзаллин лехамашца догIуш ду, амма къамелан гIалат йа меттан гIирсаш харжарехь доккха доцу кхачамбацар далийтина. **0 б. –** алар дешнийн хьал къен хиларца къаьсташ ду, къамелан гIалаташ далийтина. **Лаккхара балл – 5 балл** *Белхан маххадорехь тидаме эца беза аларан барам, нагахь барам хила безачул лахара белахь, йаьхначу баллаш тIера цхьа балл дIайоккху*

Баллаш пхеабаллан тIегIане йахар

Баллийн барам	Оценка
5 б.	5
4 б.	4
3 б.	3
0–2 б.	2

Четверть йа триместр чекхйолуш, тетрадаш тIе хIиттийна оценкаш вовшахтухий, йуккъера балл билгалйоккху. Иза журнал тIехь четвертан йа триместран оценкина хьалха йолчу колонки чу дIахIоттайо.

Йуххедиллар 1

Массо а дешархочунна цIахь схьайазйан луш йерг цхьа текст йу.

ТЕКСТАШ
5 КЛАСС

1. Схьайазйе текст.

Мархаш йу стиглахь бодане лаьтташ. Кхин гуш дац бIаьстенан олхазарш. Сингаттаме йека дитта тIехь къиг. Гуьйренан шийла мох хьоькху. Гергакхочуш ду оьгIазе, амма хаза Iа.

Эххар а охьадилли доккха, бамба санна, кIайн ло. Цо дерриг а латта дIахьулди. Дитташ а, цIенош а кечдели, кIайн куйнаш техкина. Шелоно а шен болх дIаболий. Цо кегийчу а, даккхийчу а хишна тIеш тохку, дитташ, кораш кечдо исбаьхьчу суьрташца. Махо дIакхехьначу лайх хилла баьрзнаш лаьтта гобаьккхина.

Iаьн тIехь дуккха а бу йуьртарчу бахархойн белхаш. Ткъа бераш а ца Iа мукъа. Цара олхазаршна йуург таса меттигаш кечйо.

2. Схьайазйе текст.

Со Орган тIе чIерий леца оьхура. Орга Iаламат чехка хи ду. Цуьнан цхьайолу меттигаш мелла а кIорга а, тийна а карайо. Уьш чIерийлецархочунна мIара богIа тамехь йу.

Дика меттиг карийра суна цхьана дийнахь. МIера тIе нIаьна а боьллина, хи чу тесира ас иза. Дукха хан йалале сан мIара дIасахьебан болийра. Ас хьалатоьхча, чIара бара цунна тIехь.

Жима айма йира ас сайна. Цу чу хийцира айса лаьцна чIара.

Цу дийнахь кхин а лийцира ас чIерий. Уьш а айми чу хийцира.

Дика меттиг хиллера суна карийнарг. Цул тIаьхьа сой, сан ваший кест-кеста воьдура цига.

3. Схьайазйе текст.

Iалам! И дош доца делахь а, шен чулацам кIорггера болуш ду. Адамийн а, дийнатийн а, бецийн а, хьаннийн а дахар Iаламах хаьдда хила йиш йолуш дац. Лаьттахь долу дахар Iаламах дозуш, Iаламо латтош а ду. Шен къайленах дуьззана, массо а хенахь шен хаза мур болуш ду Iалам.

Самукъане, хаза бIаьсте чекхйаьлла йолуш лаьттара. ТIейогIуш йара беркате, йовха аьхке. Иза адамашна уггаре а каде мур бу.

Массо а акхарой, олхазарш, шайн бIаьста дуьненчу йевлла кIорнеш кхиош, Iалашйеш, уьш когайохуьйтуш, синтем боцуш лелара. БIаьста санна, эшарш лоькхуш, ловзуш лела йиш йацара церан.

4. Схьайазйе текст.

Органан шоралла тӀехула долчу сераш тӀехь кӀац йацара. Цхьана сера тӀе йеана чӀегӀаг хиира. Жимма цу тӀехь а Ӏийна, йуха хьала а гӀьттина, дӀайахара иза. Амма дукха хан йалале, шеца кхо-йиъ чӀегӀаг а йолуш, йухайеара. ЧӀегӀагаш моггӀара сераш тӀе охьахевшира.

Дукха хан йалале схьагулделира тайп-тайпана олхазарш. Цара дӀалецира серийн кхо га.

Сераш тӀе олхазарш гулдаларан а шен бахьана дара.

Буьйса а, Ӏуьйре а шийла хилча, Органан хи хӀаваал мела хуьлу. Цу тӀера Ӏаь гӀуьтту. Цо Орган тӀехула долу хӀаваъ малдо, цундела сераш тӀехь кӀац ца соцу. «Хьекъал» долуш йолчу чӀегӀагашна иза хаа а хиъна, цара даьккхинера и орца.

5. Схьайазйе текст.

Ӏаьнан шийла зама. Ша хьаькхначу арахь когаш шершара. ГӀийлачу боларца хи дохьуш йогӀура цхьа йоккха зуда. Гу тӀе хьалайолуш, галйелира иза. Когаш шершаш саца а ца йелла, охьакхийтира зуда. И гира ша тӀехь ловзуш волчу Ӏумарний, Мохьмадний. Ӏумар велавелира. Цунна оьгӀазваханчу Мохьмада бехк баьккхира. ТӀаккха цо, чехка тӀе а ведда, зудчунна хьалагӀатта гӀо дира. Ведарш йуха дуза а дуьзна, уьш цӀа а даьхьира. Зудчо доккха баркалла элира кӀантана.

ШолгӀачу дийнахь хьехархочо дикачу амалех лаьцна къамел дира берашка. Йерриг класс дӀатийнера. Хьехархочо дийцира Мохьмада селхана зудчунна гӀо дарх лаьцна. Цу зудчо кехат дайитина хиллера цуьнга.

6. Схьайазйе текст.

Хаза лаьттина йовха аьхке чеккхйолуш йара. Аьхке чеккхйаларх-м Ӏалам а, адам а саготта дацара. ТӀекхочуш берг токхе мур бара – гуьйре! Уггар хьалха гуьйре тӀекхочуш хилар хаийтира мангалхоша. Ӏуьйранна ахь ладоьгӀча, хезаш хуьлура нуьйжи тӀехь жӀаьвнаца цара тусуш долчу мангалийн татанаш.

Гуьйре йола цхьа кӀира хьалха тохайелира кертарчу дозанехь йолу балгаш зазадаккха. Уьш жим-жима йеллалуш лаьттара.

Билггал гуьйре тӀекхочуш хилар гойтуш, аьхкенан тӀаьххьарчу деношкахь стиглара схьа некъан узамца хаам бира гӀаргӀулеша. Уьш, кхо са болчу могӀанца жут нисйина, къилбехьа довхачу мехкашка Ӏа даккха йоьлхуш йара.

Кест-кеста дуькъа дохк хӀуттура, дерзаш а догӀура.

6 КЛАСС

1. Схьайазйе текст.

ОьгIазе шок йетташ, къилбаседехьара схьахьекхна шийла мох эцна, дIадахара буьрса Iа. Дешна, хи а хилла, дIаделира лаьмнашца Iиллина ло. Шийлачу, безачу мохьах паргIатдаьлла Iалам, сийна духар духуш, кечделла дIахIоьттира.

БIаьстенан бовхачу малха кIел мелачу махо тулгIенашца теххкайора сийначу дитташий, бес-бесарчу зезагаший къарзйина раьгIнаш. Мотталора, самадевлла зезагаш, шайн дIасатехкарца вовшашка кортош лестош, вовшийн хьоьстуш, къамеле девлла. Оцу хазачу Iаламе хьажа а, цунах марзо эца а гIерташ санна, гуобаьккхина дашо зIаьнарш а йаржийна хьоьжу малх эсала белакъежара. И исбаьхьа Iалам, и хаза бIаьсте декъалйеш, цуьнга маршалла хоьттуш санна, шабарш деш, самукъане эшарш лоькхуш, шакарш йетташ хьаннашкахь декачу олхазарийн зевнечу аьзнаша дуьзнера ламанан цIена хIаваъ.

2. Схьайазйе текст.

Аьхкенан цхьана довхачу дийнахь, бабас бийцина ирсан тIулг лаха даха дагадеара берашна. Даша ца дайта, хечин когаш хьала а карчийна, когаш Iуьйра волу кхо кIант лаьмнашкахьа хьалавахара.

Оцу дийнахь хи чуьра дукха тIулгаш лехьийра бераша. Седа санна хьаьънаху хи чохь уьш дерриш а, жовхIарш санна, лепара. ЦIен, можа, сийна, баьццара, кIайн, Iаьржа долуш, зезагаш санна, хаза дара уьш дерриш а, амма ирсан тIулг царах муьлха бу, царна ца хаьара. ЧIерий лоьцуш, ловзуш, луьйчуш, самукъадаьлла лелла, сарахь цIа кхечира бераш.

ХIетахь дуьйна хийла шераш дIадевлла. Ирсан тIулг ца карийра Микина а, цуьнан жималлин доттагIашна а. ХIинца-м хаьа Микина ирсан тIулг каро атта доцийла а, иза хин бердашца лиэха ца безийла а.

3. Схьайазйе текст.

Акха цицигаш дуьххьара суна девзира Казахстанехь. Цигахь дерш а, вайн махкахь дерш а вовшех башха дукха къаьсташ дац. Уьш мелла а овкъаран бос болуш, ул-уллехь Iаьржо бос болу моханаш йолуш ду. Уьш вайн махкахь долчу цицигел мелла а кегий ду.

Цхьана дийнахь со акхачу цициган кIорнешна тIенисвелира. Царах самукъадаьлла, хьоьжуш лаьттира со. Цхьаъ сайна схьаэца куьг тIехьошшехь, мичара дели ца хууш, схьаиккхина, хьалхарчу шина коган мIарашций, цергашций сан куьйгах таса а делла, кхозаделира иза, ас сайн вукху куьйгаца озийча а, дIа ца хоьцура цо. ТIаккха ас коьртах шозза буй тоьхча, дIахийцира. Куьг вуно чIогIа лазийнера цо сан, цIий гучу а доккхуш, чкъор а хедош. Ша

дехь а, шен кӀорнешна тӀехӀуттур долуш хиллера и.

4. Схьайазйе текст.

Пхи шо дара сан, Ӏаьнна кечйинчу алах сан вашас цӀе тесча. Цхьана сарахь тхойшиъ сирникех ловзуш вара, вовшашна уьш, лета а йеш, тӀеттӀа кхуьйсуш.

Сан ваша, сол ши шо воккхахволу, и ловзар кӀорда а дина, ала тӀе сирникаш кхийса хӀоьттира. Аса мохь хьоькхура, саца бохуш. ЦӀе эххар а марсайелира, тхойшинга дӀа а ца йайъалуш.

Тхойшиъ, божалан тхов тӀе а ваьлла, дӀалечкъира, хьерайаьллачу цӀаре а хьоьжуш. Йол дукха йара, арц санна, ирх а йахана, рагӀу санна, йехха йоьттина. Маьхьарий дара тхойшинна хезаш, тхан да а, девежарий а, лулахой а болуш йукъахь. Тхан дас мохь беттара, йол йитий, ши кӀант схьалаха бохуш. Со воьлхуш а хезна, дас тхов тӀера охьаваьккхира тхойшиъ.

5. Схьайазйе текст.

Хьажмурд шен шийтта шо кхочучу хенахь дегӀана эгӀаза, амма вуно тӀах-аьлла а, хьуьнар долуш а кӀант вара. Жима велахь а, чохь а, кертахь а, ишколехь а дечу гӀуллакхана тӀера вара иза. Шен хене а, дегӀан ницкъе а хьаьжжана, тӀедиллина гӀуллакх, мало а ца йеш, дика кхочушдора цо. Цуьнга балун болчу балха тӀера йухаийзош, кхоа ца вора иза дас.

Ишколехь къинхьегаман урокаш доккхачу хьуьнарца, кхиамца кхочушйора Хьажмурда. Ишколан куьйгалхоша, Сийлаллин грамота а луш, къастош билгалваьккхира иза. КӀант дика кхиорна цуьнан дений, нанний баркалла а элира.

Урокашкахь дика ладугӀуш а, кхета гӀерташ а хиларе терра, дешар дика хаьара Хьажмурдана. Девне воцуш, шайца уьйр йолуш хиларна берашна дукхавезара иза. Даима цуьнан векхавелла хиларо а гойтура, даг тӀехь мекха йоцуш, догцӀена иза хилар.

6. Схьайазйе текст.

ЧӀогӀа хазачу гӀутакх чохь Ӏашурина цхьамма совгӀатна къоламаш деллера. ГӀутакхан негӀар тӀехь диллина стелаӀодан сурт дара, ворхӀ тайпана бос а болуш. Ӏашурина къоламаш чӀогӀа хазахетара, цо уьш, кхоош, наггахь бен ца леладора.

Цхьана Ӏуьйранна къоламаш чохь долу гӀутакх схьадиллира йоӀа. Схьаийцира баьццара бос болу къолам. Цуьнца бецан сурт диллира. ТӀаккха боьмашниг схьаийцира. Цуьнца йоьӀан сурт диллира, цхьа хаза бой коьртахь а йолуш. ЦӀечу къоламца цу баьццарчу арен тӀехь шортта петӀаматан зезагаш

дехкира. Йуха Iашурас сийначу къоламца хIорд биллира, цу тIехь Iаьржачу къоламца хIордан кеманаш а дохкуш. Можачуьнца малх биллира.

Массо а къоламах пайдаэца хиира йоIана. Лекха лаьмнаш, можа малх, сийна хIорд, баьццара аренаш, хьаннаш йара цуьнан суьрташ тIехь.

7 КЛАСС

1. Схьайазйе текст.

ЧIогIа сатеснера бераша бIаьсте йаларе. Арахь ло Iуьллура. Шелонна пепнаш лелхаш хезара буса. Амма, пана лела мархаш санна, сихо йоцуш дIаоьхура дахделла денош, беттанаш. Бекарг баттахь дуьйна наггахь гучуболура малх. Оханан баттахь ло даша доладелира. Ламанан басешкара хьаьвдда догIура зевне татолаш. Iаржделлачу лайн кескаш, лазийнчу саьрмикан меженаш санна, худалуш, текхаш, Iаннашка дIайахара. Иштта дегош, хIинцца хIоа чуьра даьлла кIорни санна, хебаш, лаьмнашкахь хIинца а Iуьллучу лай кIелара хьалагIертара ховха лайн зезагаш.

Басешкара хьаьвдда догIу бIаьстенан хиш севцича, тогIи чохь йолу хьун, чIенигаш а йаьттIа, сийна-баьццара бос эцна, къонйелла дIахIоьттира.

Баганан, базанан, докхан луьста хьун йаьллачу лаьмнашкара схьахезачу олхазарийн самукъанечу аьзнашка ладоьгIуш, Йоккхачу Бабин ирсан тIулгах долчу дийцаран ойла а йеш, терхи тIехь Iара Мика.

2. Схьайазйе текст.

Ша балхара мукъа волчу хенахь жIаьла цхьацца гIуллакхаш кхочушдан Iамо волавелира Асхьаб. Шега де бохучух атта кхеташ долчу жIаьлина, дукха хан йалале Iемира шега буьйр дича тIедан а, улло деана охьахаа а, дIадижа а, хьалагIатта а, такха а. Кхин а масане дара уьш, цо кхочушдеш долу гIуллакхаш. Салман шен доттагIчух дозалла дина а ца волура.

Аьхкенан заманчохь, де дохделча, гена доццуш догIучу хи тIе лийча воьдура Асхьаб, Салман а оьций. КIантана чIогIа хазахетара хи чохь. Амма цкъа а шен доттагI доцуш ца воьдура кIант цига.

Айми чу а волий, берда йистехь лаьтташ долчу Борзике шена тIекхойкхура кIанта. Ша долччуьра кхоссалой, цинцаш дIаса а кхуьйсуш, хи чу эккхара жIаьла. Иза шена улло кхоччушехь, шина а куьйга цунна хи детта волалора Салман.

3. Схьайазйе текст.

ТIай тIехула чекх а ваьлла, новкъа хьалавоьдуш волу со мелла а вохвеллера. Ткъа аьтту агIор Iин чухула, хазачу мукъамехь декаш, охьаоьхура дагна хьоме Хулхуло. Когаша, цхьа ша-шаха оцу аьтту агIор дIа а верзийна, басах чувоссийра со...

Корта тIулга тIе а биллина, хина дуьхьал вирзина, вехха Iиллира со. Аьхкенан довхачу дийнахь гIеххьа малделлачу хин кегийчу тулгIеша эсала хьоьстура дегI. Меллаша хи чуьра хьала а шершина, гомхачу берда йистехь, гаьннаш а охкийна лаьттачу бIаран IиндагIе корта а буьллуш, аркъалнехьа бай тIе дIанисвелира со. ДIакхевдина сайн тIоьрмиг коьрта кIел нисбина, бIаьргаш хьабдира ас. Жимма Iийча суна, хаа а луш, наб озийра. Суна хIинца дага ца догIу, хIун гIан-набарш хьаьвзира гонаха. Малхо дегI боддина, керчина ха харца а карах ца долуш, Iуьллура со.

4. Схьайазйе текст.

Йерриге а гIопа чохь дукха ца йисинера шайн долахь говраш. Уьш а комиссис ца магош йисинарш йара. Царах цхьаъ тхайниг йара. Ханна йоккха хиларал совнаха, аьрру бIаьрга тIехь кIай долуш а йара Расха. Говрана Iуналла дар Iийсаний, суний тIехь дисинера. Со цIахь воцчу шина баттахь говре хьожуш хиллачу Iийсас хIинца, со цIа кхаьчна аьлла, говр башха тергал а ца йора. Шен карахдаьлча, наггахь докъаран цIов-м тосура цо, ткъа суна Расха дукхайезара.

Хьекъал долуш говр йара иза. Шега кхайкхича, тIейогIура, шега бехча, ког а кховдабора, сан керайуккъера шекар а, кампет а дIаоьцура цо. Геннара со шена гича а, терсаш, шена тIевоьхура цо со. Йа, ша йаьстина хилча, йодий суна тIе а йогIий, шен корта сан белша тIе буьллура Расхас.

5. Схьайазйе текст.

Iуьйранна араваьлла ахь ладоьгIча, дуьйцийла доцуш, самукъадолу. Хьуьнхара схьахезаш тайп-тайпанчу олхазарийн зевне эшарш хуьлу. Вайн хьаннашкахь эшарш хаза йолуш дуккха а олхазарш ду.

Малх схьакхетталц эшарш ца совцайо цара. Мел дукха ладегIарх кIордор доцуш, башха мукъамаш хеза. Малх схьакхетча, жимма са а даьIна, иза чубузуш, эшарийн ловзар йухадолор ду олхазарша. Сахиллалц декаш, шайн хазачу эшаршца буьйса новкъайоккху цара.

Цу олхазаршна йукъахь адамашца уггар чIогIа гергарло долуш а, къардайна а хиларца билгалдаьлла ду мокха хьоза. Кор диллина хилча, корах чудогIий а, рагIу кIелахь лаьттачу пхьегIаш чу хьожий а, шена амал бо цо. Цу олхазаро деш дерг доккха зен дац, цо бечу пайдане хьаьжча. Стоьмаш тIехь хуьлуш долу зуламе нIаьний даош кIорнеш кхабарна, Iалашдан деза и башха олхазар.

6. Схьайазйе текст.

Тхан куьпахь вовшахкхетий, даима ловзуш хуьлура бераш. Цхьацца дуьйцуш, наггахь къийсамаш хуьлура церан. Ша-ша бакъ хеташ, къийсам кІаргбелча, Гоцига хоттура бераша.

Бакъверг а, харцверг а къастош, Гоцис аьллачун тІехь къийсам чекхболура. Бераш тешара цо аьллачух. Цунах тамаш бойла а дацара, хІунда аьлча массарна а иза билгалваьллера бакълуьйш хиларца.

Цхьана дийнахь ловзуш дохкучу берашна тІе а веана, уьш чехадора воккхачу стага ИбрахІима, цара шен куьзганан бІаьрг бохийна бохуш. Гоцис шена тІелецира бехк.

– Ахьа бохийнехь, хІумма а дац. Хьайна хууш дийр дац ахьа и санна дерг, – аьлла, дІавахара воккха стаг.

Бераш цец а девлла лаьттара, цо и бехк шена тІелацарх тамаш беш. Куьзганан бІаьрг, бераш ловзуш ца хууш буьрка а кхетта, боьхнера. Гоцис даре ца динехь, бехк хьенан бу, хуур а дацара.

8 КЛАСС

1. Схьайазйе текст.

Бешахь болх бина а ваьлла, цІехьа вогІура Тавсолта. СхьавогІуш гонахарчу Іаламе кест-кеста бІаьрг тухура цо. Цунна йезара ша вина хІара йурт а, шайн дахаран даима теш хилла лаьтта гонахара и лаьмнаш а. Эскиной йоцчохь, вахар-вар доцург, бутт а ца баьккхинера Тавсолтас.

Чувахале, ша вогІучу новкъара схьа а вирзина, ЦІен-Бердехьа вахара иза; схьахезира масачу Яссин гІовгІа. Гучуйелира маьІ-маьІера бацо сенйина лекхачу бердан цІен тарх. Бердан йистте дІахІоьттира Тавсолта. ТулгІеша аьгна хин йист лахара кегийра чукерчара, амма берд тешаме бара. Цу ЦІен-Бердехь, Ясси-хин йистехь, дІайаханера кхуьнан жималла. ХІетахь, дукха зама хьалха, бердах киртигаш йохуш баьккхинчу новкъа хитІа йогІура кхунна йезайелла къона Нурбика. Ма товш хуьлура и, гуьлмаьнда а тиллина, кІудал а белша тІехь хийистехь лаьтташ, цІечу пошмакхан буьхьиг байн лаьттах а хьоькхуш!

2. Схьайазйе текст.

Бес-бесара ойланаш туьйсу тІулгаша коьрте а, даг чу а...

Халкъо олу: «Хи дІадоьду, тІулгаш дуьсу». Иза доккха маьІна долуш хІума ду. ТогІи чухула охьадогІучу шовданан хи дац дуьйцург, дерриге а совнаха дерг, дош доцуш довш дерг ду. ТІулгаш дац дуьйцуш дерш,

тогIешкахь Iохку. Дерриге а бакъдерг, сийлахь дерг, стагах къонаха веш дерг ду.

Кху тIехь аса вовшахдетта гулдина тIулгаш – уьш историн агIонаш, доьналле адамаш, халкъийн уьйраш йу! И тайпа тIулгаш вовшахтоьхча, царах хуьлу шатайпа бIов! Вайн таханалерчу дахаран бIов! ХIора къонахчун кхетаман бIов! И тайпа бIов йутту тIулгаш ахчанах эцалуш дац. Уьш гуллуш ду хьанал некъ буьллучу хIора стеган кхетамехь. И тайпа тIулгаш алсам гулдаларе терра йу хIора стеган син бIаьвнан локхалла, хазалла, ондалла!

Стенах йутту вай вешан дийцаран бIов? Иза Iаламат исбаьхьа хир йу, массо хIуман тIехь нийса йуттур йу ала-м хаац. Цуьнан нийсалла, ондалла замано зуьйр йу.

3. Схьайазйе текст.

Дингад – иза дехо дуткъа дегI а долуш, дехках тера жима экха ду. Луьста ира цергаш йу цуьнан. Кегийра кхоьлина бIаьргаш ду. Цунах нохчаша «цIецайоккхург» олу. «Дингад» аьлла цуьнан цIе йаьккхича, иза кертара дIайоьду олуш ду. Иза кертахь хилар пайдехьа хета адамашна, хIунда аьлча цо мукдехкий а, дехкий а хIаллакдо.

Дингадан садоIуш хан йан а йац. Буса а, дийнахь а толлу цо дехкашна. Цхьана дийнахь-бусий итт-пхийтта дахка буу цо, ша оццул жима йоллушехь. Ша йуьзча а ца Iаш, дехкий дойъу цо, шена тIаьхьало йеш. Кхин дахка ца карош ша мацйелча, йухайогIу иза, ша тIаьхьалонна дитина дехкий даа. Хаддаза уьдуш леларо мацйо иза, цундела сих-сиха дуу цо пхьор.

И жима экха керта кхаьчначу меттехь дехкийн хIу дов. Цхьанхьара ша уьш хIаллакдича, кхечахьа дехкий лаха дIадоьду и. Иштта тамашийна экха ду-кх дингад!

4. Схьайазйе текст.

Колхозо йуьртана гена йоцуш, тогIи чу хи а хецна, бедийн ферма йиллира. Хи тIехь луьйчуш а, йистошца йежаш а хьалакхиира бедан кIорнеш. Ши эзар сов йара уьш.

Бедаш Iалашйан тIейиллина кхоъ белхало йара. Цара шен хенахь хIоъ а тосура бедашна, бIаьргъIуналла а дора. Буьйсанна бедаш чуйерзо бIаьлланган серий а дуцуш, эрз тIе а тухуш, йина баннаш йара. Сарахь оцу баннаш чу лохкура и бедаш белхалоша.

Iомана гонаха луьстта коьллаш йара вовшахъийна. И коьллаш хилар бахьана долуш, боккха аьтто бара чагIалкхийн а, цхьогалийн а йуьстахйаьлла бад лаца. Бедаш а къаххкош, даррехь тIекхетта бад лаца ца лаьара акхарошна. ХIилла ма ду цаьргахь а. И дича коьртахйевр ма йу уьш. ТIаккха хехочо тоьпан цIарца шайн цIока морцур йуйла ма хаьа царна. Цундела, кондарш кIелахь дIа а лечкъий, гIа меттах ца хьадеш, бедашна къайлаха тебара уьш.

5. Схьайазйе текст.

ДӀайахара бераллин хаза хан, тӀаьхьайисира ишкол а. Хьалхахьа лаьттара кӀезиг девза, чолхе делахь а, тамашийна дахар. Оцу тӀаьххьарчу дешаран шарахь охашимма дукха ойланаш йора, дахаран муьлхачу новкъа гӀуо-техьа вайша бохуш. Бакъду, тхойшинна-м, хьехархо а хилла, ишколе вухаверза лаьара.

Хьехархочун болх бан кхин дӀа а деша дезара. Ткъа итт класс чекхйоккхуш ткъаткъа шо хенаш а йолуш, кхин дӀа а доьшуш лела воккха хиларна, хьехархочун говзалла Ӏамо аьтто бацара тхойшиннан. Жима волуш да-нана делла, байлахь висна шен вежарщца вехачу сан доттагӀчун Анзоран хьал кхин а аьтто боцуш дара.

Аттестаташ каракхаьчначу буса тхойшинна наб ца кхийтира. Хазахетаро а, шолгӀачу дийнахь дахаре дуьххьара таса йезачу гӀулчо а йайъинера наб. И хьалхара гӀулч тесира охашимма, тракторна тӀаьхьа тийсинчу нахаршца йалтийн аренаш охуш. Иштта дӀадоладелира тхойшиннан къинхьегаман дахар.

6. Схьайазйе текст.

Ширачу заманан тӀулгаш... Бес-бесара ойланаш туьйсу цара коьрте. Амма цхьа а ца вуьту сапаргӀат. Орца доху цара шайн тийналлица. ХӀунда хетахь а, царна гергахь ша-ша бехке хета. Суна дуккха а гина и тӀулгаш лаьмнийн чӀожашкахь, боьранашкахь, бердийн йистошкахь. Дуккха а ду замано макхдина и тӀулгаш хӀинца а бӀаьвнийн, гӀаланийн пенашкахь. Кхин а сов йу йоьхначу гӀишлойн тӀулгийн оьланаш.

Амма шу а ца хета дагна хийра, мокха тӀулгаш, шога чарташ... Дайн куьг хьоькху шух, сайн дайн озачу беснех санна. Кийра Ӏаббош чууьйзу шун тӀуналла, сайн дайн хьацарш санна. Со цхьаьна ву шуьца, атарх а, вагорх а дӀакъасталур воцуш!

Тийналлехь Ӏохку шога тӀулгаш... Сан генабевллачу дайн дегнаш дохдина, церан паргӀато, сий лардина тӀулгаш – безам а, мостагӀалла а, йамартло а, доттагӀалла а, къизалла а, къинхетам а хийла гина тешаш.

Йуххедиллар 2.

Йеша магийна литература

5-6 классаш

1) Сулаев Мохьмад «ТIехтохар».
2) Бадуев СаьIид «Кемсаш».
3) Гайсултанов Iумар «КIанталг».
4) Саракаев Хьамзат «Ширачу гIопехь».
5) Шамсудинов Бувайсар. «Жималлин суьйренаш».
6) Саидов Саид-Селим «Мажйелла кехатан цуьрг».

7-8 классаш

1) Мусаев Мохьмад «Таймин Бийболат».
2) Хамидов Iабдул-Хьамид «Абубешар».
3) Айдамиров Абузар «Кхолламан цхьа де».
4) Ахмадов Муса «БочIа».
5) Бексултанов Муса «Дика ду хьо волуш».
6) Хамидов Iабдул-Хьамид «Экзамен хаттар».